

РОЗДІЛ 10

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 343.9

НАУКОВІ ОСНОВИ ДОКАЗУВАННЯ ШАХРАЙСТВ, ВЧИНЕНИХ З ВИКОРИСТАННЯМ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

SCIENTIFIC BASIS FOR PROVING FRAUDS COMMITTED WITH THE USE OF DIGITAL TECHNOLOGIES

Липкан І.І., здобувач

*Науково-дослідний інститут публічного права,
<https://orcid.org/0009-0000-6685-2650>*

У статті розглянуто доктринальні положення щодо доказування шахрайств, вчинених з використанням цифрових технологій. Відмічено, що різноманіття наукових підходів до визначення понять, пов'язаних із цифровими технологіями, є важливим етапом у розвитку відповідної наукової та правової бази. Це стимулює дослідження нових аспектів явищ і сприяє адаптації законодавства до викликів сучасності. Однак для забезпечення ефективної боротьби з кіберзлочинністю необхідно прагнути до уніфікації термінології на міжнародному рівні. Попри значну увагу до проблем розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням цифрових технологій, ці питання на рівні дисертаційних досліджень залишаються недостатньо висвітленими. Це додатково підкреслює актуальність їхнього всебічного вивчення та розробки нових науково-методичних підходів. Встановлено, що сучасний стан боротьби з шахрайством, учиненим з використанням цифрових технологій, висвітлив низку важливих проблем у сфері криміналістики.

Ключові слова: цифрові технології, доктрина, криміналістична методика, доказування, досудове розслідування.

В статье рассмотрены доктринальные положения о доказывании мошенничеств, совершенных с использованием цифровых технологий. Отмечено, что разнообразие научных подходов к определению понятий, связанных с цифровыми технологиями, является важным этапом в развитии соответствующей научной и правовой базы. Это стимулирует исследование новых аспектов явлений и способствует адаптации законодательства к вызовам XX века. Однако для обеспечения эффективной борьбы с киберпреступностью необходимо стремиться к унификации терминологии на международном уровне. Несмотря на большое внимание к проблемам расследования уголовных правонарушений, связанных с использованием цифровых технологий, эти вопросы на уровне диссертационных исследований остаются недостаточно освещенными. Это дополнительно подчеркивает актуальность их всестороннего изучения и разработки новых научно-методических подходов. Установлено, что современное состояние борьбы с мошенничеством, совершенным с использованием цифровых технологий, осветило ряд важных проблем в сфере криминалистики.

Ключевые слова: цифровые технологии, доктрина, криминалистическая методика, доказывание, досудебное расследование.

The article examines the doctrinal provisions on proving fraud committed using digital technologies. It is noted that the diversity of scientific approaches to defining concepts related to digital technologies is an important stage in the development of the relevant scientific and legal framework. This stimulates the study of new aspects of phenomena and contributes to the adaptation of legislation to the challenges of modernity. However, to ensure effective combating cybercrime, it is necessary to strive for the unification of terminology at the international level. Despite significant attention to the problems of investigating criminal offenses related to the use of digital technologies, these issues remain insufficiently covered at the level of dissertation research. This further emphasizes the relevance of their comprehensive study and the development of new scientific and methodological approaches. It is established that the current state of the fight against fraud committed using digital technologies has highlighted a number of important problems in the field of forensics.

Key words: digital technologies, doctrine, forensic methodology, evidence, pre-trial investigation.

Постановка проблеми. Шахрайство у сфері цифрових технологій є специфічною категорією економічних кримінальних правопорушень, яка характеризується інноваційними методами та предметами посягань. Ураховуючи динамічний розвиток технологій, важливо забезпечити своєчасне оновлення законодавства для належної протидії таким правопорушенням і гарантування безпеки інформаційного простору [1].

Плюралізм наукових позицій щодо дефініцій, таких як «електронно-обчислювальна техніка», «комп'ютер» і «кіберзлочинність», є природним наслідком стрімкого розвитку інформаційних технологій та динамічних змін у сфері цифрових кримінальних правопорушень. Різні підходи до визначення цих термінів пов'язані з їх багатогранністю та складністю, а також із постійним розширенням меж їх використання.

Різноманіття наукових підходів до визначення понять, пов'язаних із цифровими технологіями, є важливим етапом у розвитку відповідної наукової та правової бази. Це стимулює дослідження нових аспектів явищ і сприяє адаптації законодавства до викликів сучасності. Однак для забезпечення ефективної боротьби з кіберзлочинні-

стю необхідно прагнути до уніфікації термінології на міжнародному рівні.

Стан опрацювання цієї проблематики. Питання, пов'язані з методикою розслідування кримінальних правопорушень, учинених із використанням цифрових технологій, є актуальним напрямом наукових досліджень. Значний внесок у розробку цієї тематики зробили такі вчені, як:

1) Д. С. Азаров, Б. В. Андрєєв, О. А. Баранов, Ю. М. Батурін, В. М. Бутузов – їхні дослідження стосуються особливостей збирання цифрових доказів і технологій боротьби з кіберзлочинцями;

2) Т. В. Варфоломєєв, М. С. Вертузаєв, О. Г. Волеводз, В. Д. Гавловський, В. О. Голубєв, В. Г. Гончаренко, В. А. Губанов – досліджували тактику й організацію розслідувань у сфері інформаційних технологій.

3) М. В. Гуцалюк, Д. О. Зиков, М. І. Камлик, М. В. Карчевський, В. А. Колесник – аналізували специфіку використання комп'ютерної техніки в шахрайствах і методи їх викриття.

4) А. А. Комаров, О. І. Котляревський, В. В. Крилов, В. Д. Ларичев, А. К. Лебедєв, О. В. Лисодєд, В. Б. Міщенко –

досліджували методи аналізу цифрових слідів, залишених кіберзлочинцями.

5) О. І. Мотлях, В. І. Оборський, Б. В. Романюк, О. В. Смаглок, О. М. Стрільців, О. І. Усов – займалися розробкою методик виявлення та документування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним доступом до інформації.

Попри значну увагу до проблем розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням цифрових технологій, ці питання на рівні наукових досліджень залишаються недостатньо висвітленими. Це додатково підкреслює актуальність їхнього всебічного вивчення та розробки нових науково-методичних підходів.

Метою наукової статті є вивчення наукових основ доказування шахрайств, вчинених з використанням цифрових технологій, та визначення актуальних напрямів дослідження таких кримінальних правопорушень в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Одним із перших кроків у напрямі криміналістичного вивчення кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням цифрових технологій, є дослідження О. І. Мотляха в його дисертації «Питання методики розслідування злочинів у сфері інформаційних комп'ютерних технологій» (2005). У своїй роботі вчений запропонував криміналістичну характеристику таких правопорушень як інформаційну модель [2].

О. І. Мотлях пропонує розглядати такі структурні елементи криміналістичної характеристики:

Способи вчинення кримінального правопорушення:

Безпосередній доступ до комп'ютерної інформації або операційної системи – включає різні методи прямого доступу до даних, такі як хакерські атаки, несанкціонований доступ через фізичні чи програмні вразливості.

Видалений (опосередкований) доступ – доступ через мережі Інтернет або інші канали зв'язку, що дозволяє зловмиснику працювати з віддалених локацій.

Виготовлення і розповсюдження шкідливих програм – створення вірусів, троянів, програм для дистанційного контролю тощо, які можуть бути поширені через електронні носії інформації або Інтернет.

Слідова картина кримінального правопорушення:

Незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (ЕОМ), систем і комп'ютерних мереж – фіксація цифрових слідів, що вказують на злом, вторгнення в системи або мережі, зміну їх роботи.

Викрадення, привласнення або вимагання комп'ютерної інформації – дослідження слідів, які вказують на несанкціонований доступ до конфіденційної або цінної інформації.

Порушення правил експлуатації автоматизованих систем – з'ясування факту використання систем не за призначенням, порушення протоколів або політик безпеки, що призвело до неправомірних дій.

Особливості особи злочинця, мотиви і мета кримінального правопорушення:

Вік злочинців – статистика показує, що більшість злочинців у сфері комп'ютерних технологій перебувають у віковій групі від 20 до 40 років, але також є випадки серед молоді до 20 років та осіб старших за 40 років.

Мотиви та мета – дослідження мотивів і цілей, з якими здійснюються комп'ютерні кримінальні правопорушення, може виявити прагнення до фінансової вигоди, помсти, політичних цілей чи навіть соціальної активності (наприклад, хактивізм).

Обставини вчинення кримінального правопорушення:

Обставини можуть варіюватися в залежності від контексту, наприклад, мета кримінального правопорушення може бути спрямована на фінансову вигоду, а сама дія може здійснюватися у рамках професійної діяльності (наприклад, зловживання службовим становищем), або ж може бути результатом індивідуальних мотивів злочинця (наприклад, особисті мотиви або бажання проявити технічні здібності) [2, с. 13].

Отже, науковець відзначає важливість методичного підходу до розслідування таких кримінальних правопорушень, оскільки сфера цифрових технологій є специфічною, яка потребує від слідчих високої кваліфікації та спеціальних знань у галузі цифрових технологій. Таким

чином, дослідження науковця стало важливим етапом у розвитку криміналістики в контексті цифрових кримінальних правопорушень, зокрема в частині методики розслідування правопорушень, пов'язаних з цифровими технологіями.

Л. П. Паламарчук у своїй дисертаційній роботі «Криміналістичне забезпечення розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж» (2005) детально аналізує питання, що стосуються методики розслідування таких кримінальних правопорушень, зокрема розглядає способи їх вчинення і слідову картину [3].

З розвитком теорії криміналістики та накопиченням практичного матеріалу почали активно вивчатися методологічні засади розслідування кримінальних правопорушень, вчинених за допомогою цифрових технологій. Це стало можливим завдяки впровадженню нових наукових підходів і технічних інструментів, а також через необхідність адаптації криміналістичних методів до особливостей сучасних цифрових кримінальних правопорушень [4;5;6;7;8].

Основи методик розслідування шахрайств, зокрема тих, що вчиняються з використанням цифрових технологій, були закладені багатьма вітчизняними науковцями, серед яких виділяються:

А. В. Крижевський – один із фахівців, який приділяв увагу питанням методики розслідування шахрайств у цифровому середовищі. Він розробляв підходи до виявлення, збору та аналізу доказів, зокрема в контексті використання інтернет-ресурсів для здійснення шахрайських дій. Його наукові праці містять рекомендації щодо використання новітніх технологій у розслідуванні цих кримінальних правопорушень [9].

О. Л. Мусієнко у своїх дослідженнях акцентував увагу на особливостях шахрайства через мережу Інтернет, на проблемах цифрових доказів і методах їх збирання та аналізу. Також він розглядав роль психології в розслідуванні шахрайств, особливо в ситуаціях, коли злочинці маніпулюють довірою жертв через фальшиві сайти чи фальшиві пропозиції. О. Л. Мусієнко в своїй дисертаційній роботі «Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах» (2008) та у монографії «Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах» (2010) надає важливий теоретичний внесок у розвиток методики розслідування шахрайств, зокрема, в умовах, коли ці правопорушення стають дедалі складнішими через використання новітніх технологій. Вченим було розроблено цілісну концепцію розслідування шахрайства, яка поєднує класичні підходи з новітніми положеннями криміналістики, враховуючи сучасні реалії [10].

О. Л. Мусієнко визначає шахрайство як «інтелектуальну» кримінально протиправну діяльність, де шахрай розробляє детально продумані схеми для здійснення незаконних операцій. Зі значною увагою вчений підходить до психологічних аспектів вчинення шахрайства, що є важливим для розуміння мотивації зловмисників і визначення характеру їхніх дій.

Особливе місце в роботах О. Л. Мусієнка займає аналіз нових видів шахрайства, зокрема інтернет-шахрайства. Це відображає сучасні тенденції у правопорушеннях, пов'язаних із використанням технологій, таких як Інтернет і електронні платіжні системи. У своїй роботі вчений також аналізує традиційні та нетрадиційні способи шахрайства, підкреслюючи необхідність адаптації методів розслідування до нових умов, пов'язаних із розвитком технологій.

О. Л. Мусієнко надає рекомендації щодо найбільш ефективних слідчих (розшукових) дій, які повинні бути реалізовані в комплексі, з урахуванням специфіки кожного конкретного випадку. Важливим аспектом є взаємодія слідчих дій з оперативно-розшуковими заходами та організаційно-технічними заходами, що дозволяють комплексно розв'язувати проблеми, пов'язані з розслідуванням шахрайства.

Т. А. Пазинич працювала над розробкою методичних рекомендацій у сфері шахрайств, зокрема щодо виявлення фальшивих інтернет-магазинів, фінансових махінацій через електронні платіжні системи, а також вивчав роль

юридичних аспектів у таких злочинах. Дисертація Т. А. Пазинич «Криміналістична характеристика шахрайств та основні положення їх розслідування» (2007) є важливим внеском у розвиток криміналістичної науки, особливо в аспекті розслідування шахрайств, скоєних із використанням електронних обчислювальних технологій (ЕОТ). Авторка не лише здійснила детальну класифікацію шахрайств, але й визначила їх криміналістичні особливості та розробила рекомендації щодо методик розслідування цих кримінальних правопорушень.

Особливістю дослідження є виділення окремої категорії шахрайств, вчинених за допомогою цифрових технологій. Т. А. Пазинич підкреслила, що шахрайства у таких випадках мають специфічні особливості, які обумовлені використанням електронних засобів і специфічних середовищ для здійснення правопорушень. Це включає використання мобільного зв'язку, пластикових карток, Інтернету та інших технологічних засобів, що значно ускладнює процес виявлення та фіксації доказів [11, с. 12].

С. В. Самойлов у своїй дисертації «Розслідування шахрайств, учинених із використанням мережі «Інтернет»» (2014) здійснив глибоке дослідження криміналістичної характеристики шахрайств, що вчиняються за допомогою Інтернету. Він докладно розкрив основні елементи цієї характеристики, акцентуючи увагу на специфіці таких правопорушень [12].

Сучасні науковці, такі як А. С. Білоусов, О. Л. Мусієнко, В. В. Тищенко, С. С. Чернявський та інші, акцентують увагу на нагальній потребі у розробці комплексної методики розслідування шахрайств, учинених із використанням цифрових технологій. Вони зазначають, що практика розслідування виявляє нові виклики, спричинені створенням складних і багаторівневих схем кримінально-протиправної діяльності в кримінальному середовищі.

Науковці обґрунтовують таку позицію на твердженнями:

1. Складність кримінально протиправних схем:

– Злочинці активно використовують сучасні цифрові технології для реалізації багаторівневих шахрайських схем.

– Це вимагає від слідчих глибокого розуміння принципів роботи інформаційних систем та їх вразливостей.

2. Необхідність узагальноної методики:

– Розслідування цих правопорушень потребує чітких методико-криміналістичних рекомендацій, які враховували б загальні риси злочинів, учинених із використанням цифрових технологій.

– Такі рекомендації мають ґрунтуватися на криміналістичних характеристиках цих правопорушень, узагальнених із різних випадків слідчої практики.

3. Використання сучасних підходів:

– Ефективне розслідування потребує поєднання традиційних методик криміналістики з інноваційними підхода-

ми, зокрема з використанням інструментів цифрової криміналістики, аналізу великих даних і штучного інтелекту.

4. Глобальний характер кримінальних правопорушень:

– Багато шахрайств, учинених із використанням цифрових технологій, мають транснаціональний характер, що ускладнює їх розслідування.

– Вирішення цих проблем вимагає міжнародного співробітництва, що також має бути враховано у загальних рекомендаціях [12, с. 64].

Висновки. Отже, сучасний стан боротьби з шахрайствами, учиненими з використанням цифрових технологій, висвітлює низку важливих проблем у сфері криміналістики. Найсуттєвіші з них стосуються криміналістичної методики, адже саме в цій галузі спостерігається значне відставання рівня науково-методичних розробок від практичних потреб.

Основними викликами сьогодення при розслідуванні шахрайств, учинених з використанням цифрових технологій, є:

1. Відсутність методик для нових типів правопорушень, а саме значна частина сучасних кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням цифрових технологій, залишаються поза увагою розробників методичних рекомендацій.

2. Застарілість підходів: традиційні методики розслідування деяких правопорушень (зокрема, шахрайств) не враховують суттєвих змін у способах їх учинення, хоча їх кримінально-правова форма залишається незмінною.

3. Недостатня практична орієнтованість, оскільки багато рекомендацій створено за шаблонними схемами, без урахування реальних потреб слідчої практики.

Проаналізувавши думки науковців можемо погодитися з тим, що на сьогодні існує об'єктивна необхідність у розробці комплексної криміналістичної методики, яка:

– Узагальнює та впорядковує наявні рекомендації щодо розслідування шахрайств, учинених із використанням цифрових технологій.

– Базується на характеристиках різних видів кримінальних правопорушень, що дозволяє об'єднати окремі рекомендації в цілісну систему.

– Включає адаптовані методи, які враховують рівень сприйняття користувачем, забезпечуючи їхню зручність для практичного використання.

Основою нової методики мають стати:

– Криміналістична класифікація правопорушень, що дозволяє впорядковувати кримінальні правопорушення за спільними рисами.

– Криміналістична характеристика правопорушень, яка забезпечує опис типових ознак кримінальних правопорушень.

– Теорія криміналістичного прогнозування, яка допомагає передбачати нові виклики, пов'язані з розвитком технологій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.
2. Мотлях О. І. Питання методики розслідування злочинів у сфері інформаційних комп'ютерних технологій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ, 2005. 20 с.
3. Паламарчук Л. П. Криміналістичне забезпечення розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Київ, 2005. 18 с.
4. Зачек О. І., Захарова О. В., Навроцька В. В., Федчак І. А. Особливості розкриття та розслідування кіберзлочинів: метод. рек. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 92 с.
5. Користін О. С., Бутузов В. М., Василевич В. В. та ін. Протидія кіберзлочинності в Україні: правові та організаційні засади: навч. посіб. Київ: Видавничий дім «Скіф», 2012. 728 с.
6. Башкатов О., Дружинін Г. та ін. Розробка спеціальних програмних засобів для проведення судових експертиз комп'ютерних мереж. Донецьк : ДНДІСЕ, 2010. 179 с.
7. Романюк Б. В., Гавловський В. Д., Гуцалюк М. В., Бутузов В. М. Виявлення та розслідування злочинів, що вчиняються у сфері інформаційних технологій. Київ: Вид. Поливода А. В., 2004. 144 с.
8. Стрільців О. М., Крижна В. В., Максименко О. В. та ін. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із розповсюдженням у мережі Інтернет забороненого контенту: метод. рек. / за заг. ред. Ю. Ю. Орлова. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. 80 с.
9. Крижевський А. В. Криміналістична характеристика шахрайств у сфері мобільного зв'язку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ, 2012. 20 с.
10. Мусієнко О. Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Харків, 2007. 19 с.
11. Пазинич Т. А. Криміналістична характеристика шахрайств та основні положення їх розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Харків, 2006. 215 с.
12. Самойлов С. В. Розслідування шахрайств, учинених із використанням мережі «Інтернет»: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Донецьк, 2014. 18 с.